

Feasibility of the Authority of Will in the Rights Governing the Personal Status

Mohammad Babolhekami^{1}, Farhad Parvin²*

1. PhD Student in Private Law, Faculty of Law and Political Science, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

*Corresponding Author: Email: m_hekami@yahoo.com

2. Associate Professor, Department of Private Law, Faculty of Law and Political Science, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

Email: f_parvin@atu.ac.ir

S.D.I.L.
The SD Institute of Law
Research & Study

Publisher:

Shahr-e- Danesh
Research And Study
Institute of Law

Article Type:

Original Research

DOI:

10.48300/JLR.2023.375517.2227

Received:

5 December 2022

Accepted:

5 February 2023

Published:

5 September 2024

A B S T R A C T

In recent years, the countries of the world have expanded this principle in personal and family matters; which has led to greater coordination of their legal system and reduced conflicts. The European Union is a pioneer in this field by approving the Rome 3 Convention and the Brussels Regulation. Iranian law has considered the principle of the sovereignty of the will only in contractual matters and has been silent about personal circumstances. An important question raised in this article is why should this principle be used in personal situations? What are the conditions for using this principle? What is the scope of the law of choice? In response, we should state the hypothesis that increasing coordination and reducing conflicts between countries will strengthen legal stability and interests of individuals, which is one of the important results

Copyright & Creative Commons:

© The Author(s). 2021 Open Access. This article is licensed under a Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. To view a copy of this licence, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

of using the principle of sovereignty of will. Individuals are only able to use the laws related to the subject (residence, citizenship and seat of the court) as the competent law. It is possible to use the law agreed by citizens in personal situations as long as it does not conflict with public order, good morals and human rights, otherwise the court should not implement it. Now, it seems that according to the benefits of this principle in personal situations, it is better that the legal system of Iran also uses it under certain conditions.

Keywords: The Principle of Sovereignty of Will, Personal Status, Legal Stability, Supplementary Rules, Citizens' Interests.

Excerpted from the Ph.D. thesis entitled "The Principle of Party Autonomy in International Law of Personal Status", Faculty of Law and Political Science, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

Funding: The author(s) received no financial support (funding, grants, and sponsorship) for the research, authorship, and/or publication of this article.

Author contributions:

Mohammad Babolhekami: Conceptualization, Methodology, Software, Validation, Formal analysis, Investigation, Resources, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing, Visualization, Project administration.

Farhad Parvin: Data Curation, Supervision.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Babolhekami, Mohammad & Farhad Parvin. "Feasibility of the Authority of Will in the Rights Governing the Personal Status". *Journal of Legal Research* 23, no. 58 (September 5, 2024): 459-484.

Extended Abstract

With regard to the development of transnational relations and international exchanges, especially the expansion of the virtual borderless space and the increasing number of migrations, and on the other hand, the difference between the internal laws and the substantive rules of the governments, the place of conflict of laws and the choice of the right law require more serious discussions than in the past. Every day, the number of people who face the problem of conflict of laws is increasing. Conflict of laws arises when a private law relationship is related to two or more countries due to the involvement of one or more foreign factors. In these cases, it should be seen which country's law will govern this legal relationship. basically, when laws conflict in the field of international law, the factor of citizenship or residence is used in conflict resolution rules, while in some European regulations directly and in some domestic laws indirectly, the freedom of will and agreement of the parties is accepted to some extent, although it is bound. Accepting the Party Autonomy of individuals in choosing the valid law by some countries, even if it is limited, is an action in line with the harmonization of legislation with the taste of the people. the principle of Party Autonomy is one of the important principles in private international law, which has been expanded to various areas of this field in recent years. Proponents of the rule of will believe that people are better able to distinguish their interests.

The principle of the Party Autonomy is based on the fact that human beings are created free, but there is no other choice but to live in society; Therefore, nothing can force a person to enter into a contract and be committed except his own will and freedom, which recognizes his social interests. In recent years, the countries of the world have expanded this principle in personal and family matters; which has led to greater coordination of their legal system and reduced conflicts. The European Union is a pioneer in this field by approving the Rome 3 Convention and the Brussels Regulation. The benefits of using this principle have forced countries to benefit from this principle in their personal situations as well, so that citizens in the European Union benefit from this principle in their personal situations. It seems that with the help of the principle of the sovereignty of the will, it is possible to prevent the problems caused by the conflict of laws in the international caste arena and the uncertainty caused by the conflict of laws, moving conflicts, second degree referral and conflict of descriptions and on the other hand from creating problems due to Prevent multiple citizenship or statelessness. Iranian law has considered the principle of Party Autonomy only in contractual matters and has been silent about personal circumstances. The following article, written analytically-descriptively using library sources, seeks to answer the question that is raised in this article is why should this principle

be used in personal situations? What are the conditions for using this principle? What is the scope of the law of choice?

In response, the hypothesis should be stated that increasing coordination and reducing conflicts between countries will strengthen legal stability and interests of individuals, which is one of the important results of using the principle of sovereignty of will. Individuals are only able to use the laws related to the subject (residence, citizenship and seat of the court) as the competent law. It is possible to use the law agreed by citizens in personal situations as long as it does not conflict with public order, good morals and human rights, otherwise the court should not implement it. Now it seems that, considering the benefits of this principle in personal situations, it is better that the Iranian legal system also uses it under certain conditions. The obtained results indicate that although the laws of the European Union in the field of using the principle of sovereignty of will in personal situations have relatively favorable laws, the laws of Iran are silent in this field and it seems that the laws of personal situations in Iran are binding and unchangeable to ensure the interests of individuals. , preserving the independence of citizens, increasing cooperation between countries, increasing legal stability and reducing the delay of proceedings is one of the advantages of using the principle of sovereignty of the will related has been approved.

امکان سنجی حاکمیت اراده در حقوق حاکم بر احوال شخصیه

محمد باب‌الحکمی^{۱*}، فرهاد پروین^۲

۱. دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.
*نویسنده مسئول: m_hekami@yahoo.com

۲. دانشیار، گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.
f_parvin@atu.ac.ir

چکیده:

در سال‌های اخیر، کشورهای جهان به گسترش اصل حاکمیت اراده در امور احوال شخصیه و خانواده پرداخته‌اند؛ که موجب هماهنگی بیشتر نظام حقوقی آنها و کاهش تعارضات شده است. اتحادیه اروپا با تصویب کنوانسیون رم ۳ و آیین‌نامه بروکسل در این زمینه پیشگام است. حقوق ایران اصل حاکمیت اراده را تنها در امور قراردادی مورد توجه داشته و در خصوص احوال شخصیه سکوت نموده است. سؤال مهمی که در این مقاله مطرح می‌شود آن است که چرا باید از این اصل در احوال شخصیه استفاده نمود؟ شرایط استفاده از این اصل چیست؟ محدوده قانون انتخابی کدام است؟ در پاسخ باید این فرضیه را بیان داشت که افزایش هماهنگی و کاهش تعارضات میان کشورها موجب تقویت ثبات حقوقی و منافع افراد می‌شود که از نتایج مهم استفاده از اصل حاکمیت اراده به شمار می‌آید. افراد تنها قادر هستند که از قوانین مرتبط با موضوع (اقامتگاه، تابعیت و مقر دادگاه) به‌عنوان قانون صالح استفاده نمایند. استفاده از قانون مورد

پژوهشکده حقوق

نوع مقاله:
پژوهشی

DOI:

10.48300/JLR.2023.375517.2227

تاریخ دریافت:
۱۴ آذر ۱۴۰۱

تاریخ پذیرش:
۱۶ بهمن ۱۴۰۱

تاریخ انتشار:
۱۵ شهریور ۱۴۰۳

کپی‌رایت و مجوز دسترسی آزاد:

کپی‌رایت مقاله در مجله پژوهش‌های حقوقی نزد نویسنده (ها) حفظ می‌شود. کلیه مقالاتی که در مجله پژوهش‌های حقوقی منتشر می‌شوند با دسترسی آزاد هستند. مقالات تحت شرایط مجوز 4.0 Creative Commons Attribution Non-Commercial License منتشر می‌شوند که اجازه استفاده، توزیع و تولید مثل در هر رسانه‌ای را می‌دهد، به شرط آنکه به مقاله استناد شود. جهت اطلاعات بیشتر می‌توانید به صفحه سیاست‌های دسترسی آزاد [نشریه](#) مراجعه کنید.

توافق شهروندان در احوال شخصیه مادامی میسر است که با نظم عمومی، اخلاق حسنه و حقوق بشر در تضاد نباشد، در غیر این صورت دادگاه نباید آن را اجرا کند. حال به نظر می‌رسد که با توجه به منافع این اصل در احوال شخصیه بهتر آن است که نظام حقوقی ایران نیز از آن تحت شرایطی استفاده نماید.

کلیدواژه‌ها:

اصل حاکمیت اراده، احوال شخصیه، ثبات حقوقی، قوانین تکمیلی، منافع شهروندان.

برگرفته از رساله دکتری با عنوان « اصل حاکمیت اراده در حقوق بین‌الملل احوال شخصیه»، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

محمد باب‌الحکمی: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، استفاده از نرم‌افزار، اعتبارسنجی، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نوشتن - بررسی و ویرایش، نوشتن - پیش‌نویس اصلی، تصویرسازی، مدیریت پروژه. فرهاد پروین: نظارت بر داده‌ها، نظارت.

تعارض منافع:

بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

باب‌الحکمی، محمد و فرهاد پروین. «امکان‌سنجی حاکمیت اراده در حقوق حاکم بر احوال شخصیه». مجله پژوهش‌های حقوقی ۲۳، ش. ۵۸ (۱۵ شهریور ۱۴۰۳): ۴۵۹-۴۸۴.

مقدمه

حاکمیت اراده که در فرهنگ حقوقی بلک^۱ از آن تعبیر به (Party Autonomy) شده است، به‌عنوان یکی از اصول بنیادین در نظام‌های حقوقی شناخته می‌شود. اصل حاکمیت اراده یکی از عوامل ارتباط رایج در دسته قراردادهاست که به‌تازگی بعضی کشورها در سایر دسته‌های ارتباط مانند احوال شخصیه، مورد پذیرش قرار داده‌اند. طرفداران حاکمیت اراده بر این باورند که افراد بهتر قادر به تمیز منافع خود هستند و اصل حاکمیت اراده در سال‌های اخیر به نظام‌های حقوقی سراسر جهان نفوذ داشته است تا جایی که از این اصل در حقوق قراردادی به‌عنوان قاعده الزامی یاد می‌شود؛ اما اصل حاکمیت اراده به این حوزه نیز محدود نشد. اتحادیه اروپا از این اصل در تعهدات غیرمالی و مالکیت فکری نیز بهره زیادی برده است. در سال‌های اخیر نیز این اصل را طی تصویب کنوانسیون رم ۳ به احوال شخصی و امور خانوادگی تعمیم دادند. اتحادیه اروپا به‌عنوان پیشگام در این زمینه طی سه کنوانسیون رم (۱، ۲ و ۳) دامنه اصل حاکمیت اراده را افزایش داد به نحوی که امروزه در بیشتر موضوعات حقوق بین‌الملل خصوصی افراد قادر به استفاده از این قاعده طلایی هستند. در مقابل، حقوق ایران علی‌رغم پذیرش اصل حاکمیت اراده در قرارداد در خصوص اعمال اراده طرفین در احوال شخصیه و امور خانوادگی سکوت پیشه کرده است. اعمال اراده افراد در احوال شخصیه می‌تواند موجب کاهش تعارضات در عرصه بین‌المللی و حمایت بیشتر از حقوق شهروندان گردد. همچنین این اصل در ارتقای ثبات حقوقی و مشارکت مردم نیز مؤثر است. امروزه با گسترش فعالیت‌های فرامرزی، مسافرت‌ها، مهاجرت‌ها، مراودات بین‌المللی و ازدواج‌های اتباع مختلف با یکدیگر به‌سختی می‌توان شهروندان را متقاعد کرد که در تمام احکام احوال شخصیه خود تابع قوانین کشور متبوع خود باشند. در نتیجه برخی از کشورها به‌تدریج مجبور به عقب‌نشینی از مواضع سخت‌گیرانه خود در خصوص قواعد آمره احوال شخصیه گردیدند و چشم‌انداز خود را در قوانین احوال شخصیه متناسب با مناسبت‌های حال و آینده به‌روزرسانی نموده‌اند. به رسمیت شناختن حاکمیت اراده اشخاص در انتخاب قانون صالح توسط برخی کشورها^۲ ولو به‌صورت محدود اقدامی در راستای همین هماهنگ‌سازی امر تقنین با ذائقه مردم است. با انتخاب قانون به‌وسیله افراد دادگاه نیازی به مراجعه به قواعد حل تعارض نداشته و ضمن تسریع در رسیدگی از بروز سرگردانی در سیستم‌های قضایی نیز جلوگیری به عمل می‌آید. استفاده از اراده افراد در دعاوی اگر با رعایت شرایط و

1. Black's Law Dictionary

2. Paul Jurcys & Mark Fenwick, "Party Autonomy in International Family Law: A Note from an Economic Perspective", (2013), 7.

استثنائات وارد بر آن باشد می‌تواند آثار منفی را کاهش داده و فوایدی را در پی داشته باشد. اصل حاکمیت اراده را در مواردی که با نظم عمومی یا اخلاق حسنه در تضاد باشد، نمی‌توان اعمال نمود. اگر به‌موجب این اصل قانونی صالح باشد که حقوق یکی از شهروندان را محدود یا تضييع نماید مورد قبول قرار نمی‌گیرد. به‌منظور شناخت بیشتر موضوع در این مقاله ابتدا با مفهوم احوال شخصیه و اصل حاکمیت اراده آشنا خواهیم شد، سپس در قسمت بعدی به این پرسش پاسخ خواهیم داد که چرا باید از این اصل در نظام حقوقی کشور استفاده نماییم؟ جایگاه حاکمیت اراده در احوال شخصیه در حقوق ایران چگونه است و در قسمت سوم نیز به قانون مورد توافق در احوال شخصیه خواهیم پرداخت. ابتدا به این نکته اشاره می‌کنیم که استفاده از این اصل با چه شرایطی امکان دارد؟ بعد از شناخت شرایط قوانینی که فرد قادر به انتخاب آنها است و استثنای وارد بر آن را بیان خواهیم داشت.

۱- مفهوم شناسی

۱-۱- حاکمیت اراده

حاکمیت اراده^۳ به این نظریه بسیط فلسفی متکی است که انسان ذاتاً آزاد است اما از زندگی در اجتماع نیز گریزی نیست؛ لذا هیچ چیز نمی‌تواند انسان را مجبور به انعقاد قرارداد و متعهد شدن نماید، مگر اراده و آزادی خود او که مصالح اجتماعی خویش را تشخیص می‌دهد.^۴ به‌موجب اصل حاکمیت اراده طرفین حق انتخاب قانون صالح و قلمروی آن را پیدا می‌نمایند. اصل حاکمیت اراده در نظام رومی - ژرمنی مدرن به معنای مبنا بودن اراده انسان (طرفین تعهد) است. این اصل، موجب مشروعیت اعمال قانونی می‌گردد. این نگاه ریشه در تلقی انسان به‌مثابه سوژه دارد که در فلسفه دکارت^۵ آغاز و در سوبزکتیویسم کانت^۶ به اوج خود رسیده است. کانت انسان را به‌مثابه موجودی عاقل، مختار، دارای اراده و البته دلیر در به‌کارگیری عقل خودبنیاد و مستقل خویش معرفی می‌کند، لیبرالیسم حقوقی انسان آزاد را واضح حقوق و اراده مستقل او را مکفی در ایجاد تعهد می‌داند، این نگاه منجر به شکل‌گیری، اصالت رضا، عدم حق دولت در دخالت در روابط طرفین، اراده به‌عنوان مهم‌ترین عنصر تعهدات و ... می‌گردد.^۷

3. Party Autonomy

۴. عطاءالله بیگدلی، «حاکمیت اراده در فقه امامیه، نظام رومی - ژرمنی و حقوق ایران؛ درآمدی مبنایی - فلسفی»، پژوهش‌نامه حقوق اسلامی، ۱۶، ۴۱ (۱۳۹۴)، ۱۳۱.

5. Dcartes

6. Kant

۷. همان، ۱۳۵.

اصل حاکمیت اراده در قراردادهای تجاری رایج و مورد قبول بوده است؛ اما اصل حاکمیت اراده در احوال شخصیه و امور خانوادگی بعد مطرح شد و سنگ بنای حقوق بین‌الملل خصوصی جدید را تشکیل داد.^۸

حاکمیت اراده در اتحادیه اروپا بسیار حائز اهمیت است و در این زمینه سه کنوانسیون رم ۱، ۲ و ۳ به تصویب رسیده است. رم ۱ در خصوص حاکمیت اراده در قراردادها است^۹ و رم ۲^{۱۰} به امور تعهدات غیر قراردادی اختصاص دارد.^{۱۱} با تصویب مقررات رم دو، توسط پارلمان اروپا و لازم‌الاجرا شدن آن از ابتدای سال ۲۰۰۹ میلادی، فصل نوینی در صحنه حل تعارضات گشوده شد.^{۱۲} رم دو که جدیدترین تلاش اروپایی برای ایجاد فدرالیسم حقوقی و یکسان‌سازی مقررات داخلی کشورها در زمینه حقوق بین‌الملل خصوصی است، بر اساس ماده ۸۹ معاهده اروپا، جزیی از منابع ثانویه حقوق اتحادیه اروپا تلقی شده و با توجه به قابلیت اجرایی عام و مستقیم آن و همچنین الزام‌آور بودن، نسبت به همه کشورهای عضو هم‌اکنون به صورت یکپارچه قواعد متحدالشکلی در راستای تعیین قانون حاکم بر الزامات خارج از قرارداد مقرر نموده و در قلمروی خود بر مقررات داخلی تمام کشورهای عضو، مقدم است.^{۱۳} بعد از آن نیز کنوانسیون رم ۳^{۱۴} به تصویب رسید که حاکی از پذیرفتن اصل حاکمیت اراده در احوال شخصیه بود^{۱۵} و به موجب آن زوجین چندملیتی می‌توانند از بین چند قانون یکی را انتخاب کنند.^{۱۶} اگرچه در انتخاب قانون باید اصول اساسی به رسمیت شناخته شده توسط اتحادیه اروپا رعایت شود.^{۱۷} در خصوص رژیم دارایی زوجینی که تابعیت مشترکی ندارند و به دلیل مهاجرت‌های روزافزون تعداد آنها رو به فزونی است

8. Patrick R. Wautelet, "Party Autonomy in International Family Relationships: A Research Agenda", (2015), 1.

9. Regulation (EC) No 593/2008 of the European Parliament and of the Council of 17 June 2008 on the law applicable to contractual obligations (Rome I)

10. Regulation (EC) No 864/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 on the law applicable to non-contractual obligations (Rome II)

11. Mo Zhang, "Party Autonomy in Non Contractual Obligations: Rome II and Its Impacts on Choice Law", *Seton Hall Law Review*, 39(2009), 9-13.

12. Marco Pistis, *The Rome Convention: Different Approaches*, 2018, 3.

۱۳. نجادعلی الماسی، مجید میرحسینی، «حاکمیت اراده در تعیین قانون حاکم بر مسئولیت مدنی در مقررات متحدالشکلی رم دو و حقوق ایران»، حقوق خصوصی، ۷، ۱۱۷ (۱۳۸۹)، ۷.

14. Rome III and Parties' Choice Family & Law January 2014

15. Megan Richardson and Richard Garnett, *Party Autonomy in Choice of Law and Jurisdiction - Trends in Common Law Jurisdictions*, Melbourne Law School, 2010.

16. Council Regulation (EU) No 1259/2010 of 20 December 2010 implementing enhanced cooperation in the area of the law applicable to divorce and legal separation.

17. Maarja Torga, "Party autonomy of the spouses under the Rome III Regulation in Estonia - can private international law change substantive law?", *NiPR*, 4(2012).

نیز گام‌هایی در جهت اعطای حق انتخاب به طرفین برداشته شده است تا کمی از بالاتکلیفی و ابهام و اختلافات بعدی آنها کاسته شود.^{۱۸} همچنین می‌توان به مقررره اروپایی ۲۰۱۲/۶۵۰ معروف به رم ۴ در خصوص ارث اشاره کرد که به موجب این مصوبه اصل بر صلاحیت قانون محل اقامتگاه اصلی متوفی است اما در عین حال اتباع اتحادیه اروپا می‌توانند قانون حاکم بر وضعیت ارث و وصیت خویش را از میان یکی از قوانین ملی یا اقامتگاه انتخاب نمایند.^{۱۹}

منظور از حاکمیت اراده در تعارض قوانین^{۲۰}، آزادی طرفین، در تعیین قانون حاکم بر رابطه میان خود و حل اختلاف^{۲۱} به وسیله دادگاه‌ها بر اساس قانون منتخب است.^{۲۲}

۱-۲- احوال شخصیه

در حقوق داخلی علاوه بر اینکه تعریف جامعی از احوال شخصیه ارائه نشده است در مصادیق آن نیز موضع واحدی دیده نمی‌شود.^{۲۳} از طرفی در حقوق بین‌الملل خصوصی نیز اختلاف نظر در موضوعات دسته‌های ارتباط در کشورهای مختلف موجب تعارض توصیف‌ها گردیده است. به‌طور مثال در حقوق انگلیس اهلیت تملک اموال غیر منقول جزء دسته اموال است، در حالی که در حقوق ایران و فرانسه جزء دسته احوال شخصیه قرار گرفته است. بنا به نظر برخی از حقوق‌دانان احوال شخصیه عبارت است از عناوینی که موجب ایجاد ویژگی خاصی در فرد نسبت به سایرین می‌شود که آثار قانونی بر آن بار خواهد

18. Council Regulation on jurisdiction, applicable law and the recognition and enforcement of decisions in matters of matrimonial property regimes, COM (2011) 126 final.

19. Regulation (EU) No 650/2012 Of The European Parliament And of the Council of 4 July 2012 in Official Journal of the European Union, 2012, 107-128.

20. Autonomie de la Volonte/ Party Autonomy

21. Loi D'autonomie

۲۲. الماسی و میر حسینی، پیشین، ۶.

۲۳. به‌طور مثال در مواد ۶ و ۷ قانون مدنی و اصل ۱۲ قانون اساسی مصادیق احوال شخصیه متفاوت از هم ذکر شده است. ماده ۶ - قوانین مربوط به احوال شخصیه از قبیل نکاح و طلاق و اهلیت اشخاص و ارث در مورد کلیه اتباع ایران ولو اینکه مقیم در خارجه باشند مجری خواهد بود. ماده ۷ - اتباع خارجه مقیم در خاک ایران از حیث مسائل مربوط به احوال شخصیه و اهلیت خود و همچنین از حیث حقوق ارثیه در حدود معاهدات مطیع و مقررات دولت متبوع خود خواهند بود. اصل دوازدهم قانون اساسی: دین رسمی ایران، اسلام و مذهب جعفری اثنا عشری است و این اصل الی‌الابد غیرقابل تعبیر است و مذاهب دیگر اسلامی اعم از حنفی، شافعی، مالکی، حنبلی و زیدی دارای احترام کامل می‌باشند و پیروان این مذاهب در انجام مراسم مذهبی، طبق فقه خودشان آزادند و در تعلیم و تربیت دینی و احوال شخصیه (ازدواج، طلاق، ارث و وصیت) و دعاوی مربوط به آن در دادگاه‌ها رسمیت دارند و در هر منطقه‌ای که پیروان هر یک از این مذاهب اکثریت داشته باشند، مقررات محلی در حدود اختیارات شوراها بر طبق آن مذهب خواهد بود، با حفظ حقوق پیروان سایر مذاهب.

شد.^{۲۴} احوال شخصیه به معنای اعم از وضعیت^{۲۵} و اهلیت^{۲۶} تشکیل می‌شود و این هر دو از مختصات شخصیت از جنبه حقوقی است. وضعیت عبارت از مجموع اوصاف حقوقی شخص و شامل اموری است که در حقیقت اجزای وضعیت را تشکیل می‌دهد و اهم آن عبارت است از نکاح، طلاق، افتراق^{۲۷}، نسب، سن (صغر)، حجر، ولایت قانونی، قیمومت و غیره. پلانیول و ریپر^{۲۸} می‌گویند وضعیت عبارت از پاره‌ای از اوصاف است که قانون بر آن آثار حقوقی مترتب می‌کند، البته لسان حقوقی آن اوصافی را مورد توجه قرار می‌دهد که غیرقابل تفکیک از شخصیت انسان باشند، نه آنهایی که بستگی به شغل یا سمت شخص دارند. ولو اینکه این اوصاف منشأ حقوق و تکالیف بشوند (به‌طور مثال وصف بازرگان و آثاری که این وصف از لحاظ ورشکستگی دارد). اما اهلیت عبارت از صلاحیت شخص است، برای اینکه خودش حقوق خود را اعمال کند، در حقوق موضوعه به‌طور کلی وضعیت و اهلیت با یکدیگر رابطه نزدیک دارند و لذا در حقوق بین‌الملل خصوصی تحت یک نوع از قواعد هستند.^{۲۹} حقوق دانان تعریفی که از احوال شخصیه ارائه داده‌اند عبارت است از اینکه احوال شخصیه یا احوال شخصی در اصطلاح حقوقی به معنای اوصاف و خصوصیات است که وضع و هویت شخصی و حقوقی و تکالیف فرد را در خانواده و اجتماع معین می‌کند. در مبحث احوال شخصیه از احوال مربوط به شخص حقیقی بحث می‌شود. احوال شخصیه اصطلاحی است وارداتی که برخاسته از حقوق غرب است و از طریق ترجمه وارد حقوق کشورهای اسلامی و فقه شد.^{۳۰} حدود یک قرن از ورود این اصطلاح به حوزه حقوق کشورهای اسلامی می‌گذرد و تألیفاتی هم که در این موضوع شده است، بیشتر بدون توجه به ماهیت و عناصر تشکیل دهنده آن در واقع از منظر قالب کشورهای اسلامی به‌ویژه دیوان عالی مصر است.^{۳۱} همچنین گفته‌اند که احوال شخصیه مجموع صفات انسان که به اعتبار آنها یک شخص در جامعه دارای حقوقی شده و آن حقوق را اجرا نماید^{۳۲} یا مجموع صفات انسان که به اعتبار آنها یک شخص در جامعه دارای حقوق شده و آن را

۲۴. علیرضا باریکلو، «قلمرو احوال شخصیه»، اندیشه‌های حقوقی، ۳، ۸ (۱۳۸۴)، ۴۱.

25. Etat

26. Capacite

27. Separation de Corps

28. Marcel Planiol & Georges Ripert

۲۹. محمد نصیری، حقوق بین‌الملل خصوصی، چاپ سی و یکم (تهران: آگاه، ۱۳۹۵)، ۱۹۷.

۳۰. محمدجعفر جعفری لنگرودی، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، جلد ۱ (تهران: گنج دانش، ۱۳۸۲)، ۱۹۳.

۳۱. احوال شخصیه مجموعه‌ای از صفات طبیعی یا خانوادگی است که موجب تمییز شخصی از غیرش شده و قانون بر آن ترتیب اثر می‌دهد. مثل اینکه شخص مرد است یا زن، مجرد است یا متأهل یا مطلقه، یا مثل اینکه ولد مشروع است یا نامشروع، اهلیت دارد یا به دلیل صغر، جنون و سفه فاقد اهمیت مطلق است.

32. Marcela Iacub, L'Empire du ventre: Pour une autre histoire de la maternité (Paris: Fayard, 2004), 365.

اجرا می‌نماید است و به تعبیر دیگر قانون مدنی آن صفات را موضوع آثار حقوقی برای آن شخص قرار داده است.^{۳۳}

۲- ضرورت اعمال حاکمیت اراده در احوال شخصیه

۲-۱- جایگاه حاکمیت اراده در قوانین احوال شخصیه

امروزه عمومیت پذیرش اصل حاکمیت اراده به حدی رسیده است که برخی آن را جزء اصول کلی حقوقی می‌دانند. حتی برخی بر این عقیده‌اند که می‌توان در تمام زمینه‌های قانون خانواده، در حالی که به مسائل خاص خانواده رسیدگی می‌کند، یک رویکرد ثابت برای آزادی اراده در نظر گرفت. یک رویکرد منسجم به خانواده‌ها این امکان را می‌دهد که اختلافات خود را در یک سیستم حقوقی حل و فصل کنند، به جای وضعیت پیچیده‌تر که برخی خانواده‌ها به دلیل پراکندگی حوزه قضایی مورد نیاز قوانین حقوقی فعلی با آن مواجه هستند.^{۳۴} با کمک از اصل حاکمیت اراده می‌توان از مشکلات ناشی از بروز تعارض قوانین در عرصه بین‌الملل کاست و از بالاتکلیفی ناشی از تعارض قوانین، تعارض‌های متحرک، احاله به‌ویژه احاله درجه دو و تعارض توصیف‌ها ممانعت کرد و از طرفی از ایجاد مشکلات ناشی از چند تابعیتی یا بی‌تابعیتی جلوگیری نمود. شاید به این دلیل است که در حال حاضر در اتحادیه اروپا اصل حاکمیت اراده تنها در حوزه مربوط به آیین دادرسی راه ندارد.^{۳۵} در ماده ۱۰ قانون مدنی و نیز ماده ۲۷ قانون داورى بازرگانی بین‌المللی ۱۳۷۶ صراحتاً آزادی طرفین در انتخاب قانون حاکم به رسمیت شناخته شده است. ماده ۹۶۸ قانون مدنی نیز با اصل حاکمیت اراده در تعارض نیست.^{۳۶} به هر حال اصل حاکمیت اراده مرسوم نظریات مکتب آزادی اراده است و صاحب‌نظران این مکتب فکری در شکل‌گیری و رشد آن نقش بی‌بدیلی ایفا نموده‌اند.^{۳۷} بعضی از دولت‌ها احوال شخصیه اتباع بیگانه را مشمول قانون دولت متبوع و برخی مشمول قانون اقامتگاه می‌دانند. در حقوق ما، احوال شخصیه ایرانیان به استثنای ایرانیان

۳۳. حبیب‌الله طاهری، حقوق مدنی (قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۹۵)، ۳۶.

34. Lara Walker, "Party autonomy, inconsistency and the specific characteristics of family law in the EU", *Journal of Private International Law*, 14, 2(2018), 225.

35. Eva Maria Kieninger, "Freedom of Choice of Law in the Law of Property?", *European Property Law Journal*, 7, 3(2018), 222.

۳۶. فرهاد پروین و اکبری عظیم رودپشتی، «رویکردی تطبیقی در حقوق حاکم بر قراردادهای»، حقوقی دادگستری، ۷۷، ۸۲(۱۳۹۲)، ۴۳.

37. Hana Haladova, *Habitual Residence in Brussels II Bis (COFOLA: the Conference Proceedings, Brno: Masaryk University, 2011)*, 5.

غیر شیعه^{۳۸} تابع قانون ایران (ماده ۶ قانون مدنی) و بیگانگان در حدود معاهدات تابع قوانین دولت متبوع (ماده ۷ قانون مدنی) است. عمده دلیل این حکم این است که قوانین شخصی اصولاً برای حمایت افراد وضع شده و بایستی جنبه دوام و استقرار داشته باشد؛ یعنی با جابه‌جا شدن اشخاص بایستی این حقوق دستخوش تغییر و تبدیل قرار گیرد و از این طریق تزلزلی در ارکان خانواده و ثبات و استقرار آن که هدف اساسی قوانین شخصی است روی دهد.^{۳۹} ولی متأسفانه به دلیل تشتت آرا و نظرات در حل تعارضات و توصیف‌ها و تعیین صلاحیت‌ها، آنچه در واقعیت دیده می‌شود عدم تحقق این هدف است. به‌عنوان مثال اختلاف حقوق دانان در تخییری یا تکلیفی بودن قبول احاله درجه دو در حقوق ایران، یا بر فرض رد احاله درجه دوم اختلاف نظر در اینکه قاضی، قانون مادی مقرر دادگاه را باید اجرا کند یا قانون مادی کشوری که بر طبق قانون مقرر واجد صلاحیت است؟ و به‌طور کلی فرآیند پیچیده و مبهم تعیین قانون صالح توسط محاکم، باعث تزلزل و ابهام و غیرقابل پیش‌بینی بودن موقعیت حقوقی اشخاص می‌گردد. قانون مدنی ایران در ماده ۷ این قاعده را بدین شرح مقرر می‌دارد: «اتباع خارجه مقیم در خاک ایران از حیث مسائل مربوط به احوال شخصیه و اهلیت خود و همچنین از حیث حقوق ارثیه در حدود معاهدات مطیع قوانین و مقررات دولت متبوع خود خواهند بود.» در فقه اصل حاکمیت اراده در امور قراردادی جایگاه ویژه‌ای به خود اختصاص داده است. ولی به نظر می‌رسد فقه به حاکمیت اراده در احوال شخصیه توجه چندانی نداشته است.^{۴۰} حقوق ایران بر خلاف حقوق کشورهای اروپایی اعمال حاکمیت اراده را فقط در امور قراردادی مورد پذیرش قرار داده است. به نظر می‌رسد که مطابق قوانین ایران احوال شخصیه جز قواعد آمره است و نمی‌توان اراده افراد را در تعیین قانون صالح در احوال شخصیه مورد لحاظ قرار داد؛ اما پرسش آن است که آیا این ممنوعیت مطلق است؟ آیا در هیچ شرایطی نمی‌توان اصل حاکمیت اراده در احوال شخصیه افراد را پذیرفت؟ در پاسخ به این سؤال باید بیان داشت که اصل حاکمیت اراده در احوال شخصیه هرگز به‌صورت مستقیم در حقوق ایران اعمال نمی‌شود؛ اما به عقیده برخی از حقوق دانان در

۳۸. قانون اجازه رعایت احوال شخصیه ایرانیان غیر شیعه در محاکم مصوب ۳۱ تیرماه ۱۳۱۲ شمسی (کمیسیون قوانین عدلیه) ماده واحده: نسبت به احوال شخصیه و حقوق ارثیه و وصیت ایرانیان غیر شیعه که مذهب آنان به رسمیت شناخته شده محاکم باید قواعد و عادات مسلمة متداوله در مذهب آنان را جز در مواردی که مقررات قانون راجع به انتظامات عمومی باشد به طریق ذیل رعایت نمایند: ۱. در مسائل مربوطه به نکاح و طلاق عادات و قواعد مسلمة متداوله در مذهبی که شوهر پیرو آن است. ۲. در مسائل مربوطه به ارث و وصیت عادات و قواعد مسلمة متداوله در مذهب متوفی. ۳. در مسائل مربوطه به فرزندخواندگی عادات و قواعد مسلمة متداوله در مذهبی که پدرخوانده یا مادرخوانده پیرو آن است.

۳۹. نصیری، پیشین، ۱۹۷-۱۹۸.

۴۰. مهدی شهیدی، حقوق مدنی (تشکیل قراردادهای و تعهدات)، جلد ۱ (تهران: حقوقدان، ۱۳۷۷).

برخی فروض غیرمستقیم به نظر می‌رسد که نتوان مانع اعمال آن شد؛ در مواردی که احوال شخصیه افراد مانند مسائل مربوط به ازدواج زوجین فرانسوی مطابق قانون مدنی ایران تابع قانون احوال شخصیه متبوع آنها است دادگاه ایران جهت رفع اختلاف به قانون ملی رجوع کرده و حال اگر در این کشور اصل حاکمیت اراده در احوال شخصیه نیز مورد پذیرش قرار گرفته باشد و آنها نیز در این خصوص با یکدیگر توافقی داشته باشند، محکمه ایران به تبعیت از اجرای قانون ملی که اراده افراد را نافذ می‌داند باید اصل حاکمیت اراده را به رسمیت شناخته و قابل اجرا بداند؛ اما این اراده را نمی‌توان به صورت مطلق نافذ دانست؛ زیرا تا جایی که با نظم عمومی، قانون آمره یا اخلاق حسنه در تعارض نباشد، اعمال می‌گردد.^{۴۱} این استدلال چندان مستحکم نیست؛ زیرا این فرض احاله محسوب می‌شود که مطابق قانون ایران هرگاه قانون صالح از منظر مقنن ایران کشور دیگری را صالح بداند، محکمه تکلیفی به رعایت قانون کشور ثالث را ندارد.^{۴۲} به این ترتیب در حقوق ایران در هیچ فرضی اصل حاکمیت اراده در احوال شخصیه مورد پذیرش قرار نمی‌گیرد.

۲-۲- چرایی استفاده از اصل حاکمیت اراده در احوال شخصیه

اساساً این پرسش قابل طرح است که چه ضرورتی استفاده از حاکمیت اراده در تعیین قانون حاکم بر احوال شخصیه را ایجاد می‌کند؟ در پاسخ باید اذعان داشت که استفاده از اصل حاکمیت اراده در احوال شخصیه موجب نوعی ثبات حقوقی و حفظ منافع افراد و دولت‌ها می‌شود. همان‌گونه که می‌دانیم امروزه بشر با پدیده انفجار اطلاعات و گسترش ارتباطات فراملی و بی‌اثر شدن کنترل ارتباطات برون‌مرزی و افزایش نفوذ رسانه‌ها در ساختار سیاسی و فرهنگی جوامع و افکار عمومی مواجه گردیده است. از اقتضائات قهری عصر نوین، کاهش اقتدار دولت‌ها در تحمیل قوانین احوال شخصیه بر اتباع خویش است. همان‌گونه که در تور انداختن قسمتی از آب‌های سیال یک اقیانوس امر ناممکنی است امروزه حصار کشیدن حول یک جامعه و افکار و اعتقادات آنها نیز محال است. شتاب تغییرات فرهنگی و ارتباطی در سال‌های آغازین سده جدید، اهمیت تحول و انطباق دولت‌ها با اتباع خویش را برای تداوم و بقای حکومت نشان می‌دهد. فارغ از اینکه تعصب دولت‌ها بر تحمیل احکام سنتی احوال شخصیه اتباع خود امری خوب یا بد باشد، وقوع آن در جوامع مدرن امروزی با تردید جدی روبه‌رو است. اعمال حاکمیت اراده نوعی اطمینان حقوقی و شناخت بیشتر از شرایط را به شهروندان می‌دهد. انتخاب قانون حاکم بر

41. UpCounsel, Freedom of Contract, 2019, 21.

۴۲. الماسی و میرحسینی، پیشین، ۲۳.

احوال شخصیه به‌وسیله اراده، سودمندی اقتصادی، اجتماعی و سیاسی در بردارد؛ هزینه اعمال قانون صالح را کاهش می‌دهد و به دلیل مشارکت افراد در تعیین قانون تابعیت آنها از آن بیشتر شده و در نتیجه هزینه ناشی از عدم اجرای قانون نیز تا حد زیادی کاهش می‌یابد. انتخاب قانون می‌تواند به بهبود کیفی قواعد حقوقی کشورها منجر شود.^{۴۳} در واقع کشورهای منعطف از نظر حقوقی اصل حاکمیت اراده را با سهولت بیشتری می‌پذیرند. مبنای نظام حقوق بین‌الملل خصوصی برای پاسخ و کمک به غلبه بر تعدد قوانین، اصل حاکمیت اراده را در تعیین قانون حاکم پذیرفته است و افراد نیز با توجه به اینکه حقوق داخلی در قالب موارد نتوانسته پاسخ نیازهای شهروندان را در حوزه حقوق بین‌الملل خصوصی بدهد، تمایل به قانون فراملی پیدا نمودند. به همین منظور کشورها و دکترین به نیکی از حاکمیت اراده در تعیین قانون حاکم بر روابط افراد استقبال نمودند.^{۴۴}

در حقیقت پذیرش حاکمیت اراده نوعی حرکت به‌سوی حاکمیت خصوصی به شمار می‌آید. این امر موجب افزایش توانمندسازی شهروندان شده و لیبرالیسم حقوقی را تقویت می‌کند. هر چه حقوق در یک کشور منعطف‌تر باشد آن کشور تمایل بیشتری به اعمال حاکمیت اراده و قانون محل اقامتگاه از خود نشان می‌دهد. لکن کشورهای سخت از نظر مبنای حقوقی بیشتر طرفدار قانون متبوع طرفین بوده و اصل حاکمیت اراده را کمتر با مصالح خویش مطابق می‌دانند.^{۴۵} به هر حال قوای مقنن کشورها می‌توانند با ملاک قرار دادن حاکمیت اراده تا جایی که با نظم عمومی و اخلاق حسنه در تضاد نبوده باشد، از میزان اختلافات در روبه کشورها کاسته و نوعی همکاری در عمل ایجاد کنند.^{۴۶}

افزایش نظم حقوقی یکی از مهم‌ترین اهداف اعمال حاکمیت اراده در عرصه حقوق بین‌الملل خصوصی است. در واقع با اعمال این اصل می‌توان از تعارضات قانونی و قضایی پیشگیری نمود. استفاده بیشتر از اصل نام‌برده باعث کاهش تعارضات محاکم میان کشورها می‌گردد. استفاده از اصل حاکمیت اراده موجب کاهش و حتی حذف تدابیر شناسایی احکام قضایی و بروز اختلافات میان طرفین پرونده در

۴۳. رضا مقصدی، «جایگاه حاکمیت اراده در قانون حاکم بر طلاق در قوانین موضوعه و اسناد بین‌المللی»، فقه و حقوق خانواده، ۲۰، ۶۳ (۱۳۹۴)، ۱۷۲.

۴۴. الماسی و میرحسینی، پیشین، ۴.

۴۵. حمیدرضا نیکبخت، «تعارض قوانین در قراردادهای (قانون حاکم بر تعهدات قراردادی و اصل حاکمیت اراده)»، حقوقی بین‌المللی، ۲۲، ۳۲ (۱۳۸۴)، ۷.

46. Janeen Carruthers, "Party Autonomy in the Legal Regulation of Adult Relationships: What Place for Party Choice in Private International Law?", *International & Comparative Law Quarterly*, 61, 4(2012), 884.

خصوص دادگاه صالح می‌گردد.^{۴۷}

هر شخص، خود بهترین کسی است که منافع مشخص خود را تشخیص می‌دهد و از طریق بهترین حالت تأمین منافع هر فرد عدالت ایجاد خواهد شد و اعمال اراده افراد می‌تواند تعادل را در اعمال حقوق حفظ نماید. مبنای این امر سخن کانت است که می‌گفت هرچه ارادی است عادلانه نیز می‌باشد.^{۴۸} قانون ساخته اراده افراد است و نمی‌تواند اراده هیچ فردی را محدود نماید، مگر در مواردی که اراده فرد محدودکننده آزادی شخص دیگری باشد.^{۴۹}

دیوان دادگستری اتحادیه اروپا ضمن پذیرش اختیار شهروندان در انتخاب قانون صالح بر امور خانوادگی خود آن را بخشی از حقوق بنیادین شهروندان قلمداد نموده است. در حقیقت استفاده از اصل حاکمیت اراده در احوال شخصیه و امور خانوادگی موجب افزایش شفافیت و مشارکت در سطح جامعه می‌گردد. امکان انتخاب از میان چند قانون صلاحیت‌دار در امور شخصی و خانوادگی موجب جلوگیری از مهاجرت‌های بیهوده می‌گردد. برای مثال زوجین چند تابعیتی اغلب از آلمان به دانمارک مهاجرت کرده تا با توجه به قوانین نرم این کشور برای ازدواج از آن استفاده نمایند. حال اگر حق انتخاب قانون به اتباع آلمانی داده شود، از این مهاجرت‌های صوری جلوگیری می‌گردد. حسن دیگر استفاده از حاکمیت اراده در آن است که ممکن است در برخی از مواقع پاره‌ای از وضعیت‌ها در احوال شخصیه یک کشور مورد توجه قرار نگرفته باشد در حالی که در کشور دیگر آن موضوع مورد تصویب قرار گرفته است؛ بنابراین با اعطای حق انتخاب شهروند قادر است که به قانون کشور دیگر که با موضوع نیز در ارتباط است، استناد نماید. برای مثال آلمان ازدواج هم‌جنس‌گرایان را به رسمیت شناخته است. حال اگر یکی از اتباع آلمانی هم‌جنس‌گرا به یکی از کشورهای اروپایی مهاجرت کند که قوانین آن کشور در خصوص ازدواج هم‌جنس‌گرایان نهیاً یا ایجاباً حکمی نداشته باشد و در عین حال چنین ازدواجی مغایر با نظم عمومی آن کشور نیز نباشد و در آنجا دعوی طلاق علیه شریک زندگی خود مطرح نماید، شهروند قادر است با استناد به کنوانسیون رم ۳ که حق انتخاب قانون را به او می‌دهد، قانون آلمان را برگزیده و حاکم بر پرونده خویش نماید.

پذیرش حاکمیت اراده موجب جلوگیری از تعارضات میان کشورهای مختلف می‌گردد. در خصوص

۴۷. حمیدرضا نیکبخت و علی اصغر عیوض پور، «اصل حاکمیت (آزادی) اراده به‌عنوان قاعده حل تعارض در تعهدات غیر

قراردادی (نگاهی به نظام حقوقی اتحادیه اروپا)»، حقوقی بین‌المللی، ۲۸، ۴۴ (۱۳۹۰)، ۱۸.

48. Pauline Kleingeld, "The Principle of Autonomy in Kant's Moral Theory: Its Rise and Fall", In Eric Watkins, Kant on Persons and Agency (Cambridge: Cambridge University Press, 2018), 61.

۴۹. بیگدلی، پیشین، ۱۳۱.

موضوعات مختلف قواعد مادی نظام حقوقی کشورهای جهان با یکدیگر تفاوت‌های قابل توجهی دارد. به این ترتیب در یک موضوع مشابه شهروندان کشورهای مختلف می‌توانند مشمول آثار متفاوتی شوند. این امر در حقوق بین‌الملل خصوصی نوعی تعارض در میان کشورها پدید می‌آورد که پیامد سیاسی و حقوقی را در پی دارد. دعای حقوق بین‌الملل خصوصی به دلیل تابعیت و اقامتگاه متفاوت طرفین به چند دولت مربوط می‌شود و به کمک قواعد حل تعارض اقدام به حل آن می‌نمایند. این امر خود پیچیدگی زیادی را در پی دارد.^{۵۰} به همین دلیل استفاده از اصل حاکمیت اراده می‌تواند این تعارضات را کاهش داده و پیچیدگی دعای را تسهیل نماید. تسریع در رسیدگی نیز از دیگر پیامدهای مثبت آن محسوب می‌شود.

۳- قانون حاکم بر احوال شخصیه در اثر حاکمیت اراده

۳-۱- شرایط قوانین انتخابی در احوال شخصیه

حاکمیت اراده، یکی از عوامل ارتباط رابع در دسته قراردادهاست که به‌تازگی بعضی کشورها در سایر دسته‌های ارتباط مانند احوال شخصیه، موردپذیرش قرار داده‌اند.^{۵۱} اما آیا هر قانونی که فرد انتخاب نماید بر احوال شخصیه او اعمال می‌گردد؟ آیا انتخاب قانون صالح به‌وسیله اراده افراد بر احوال شخصیه دارای محدودیت‌هایی است؟

اگر اصل حاکمیت اراده را در احوال شخصیه بتوان پذیرفت به آن معنا نیست طرفین هر قانونی را که تمایل دارند، بتوانند انتخاب نمایند. بلکه قانون انتخابی آنها باید شرایطی داشته باشد از جمله قانون باید با موضوع مطروح ارتباط داشته باشد. مطابق کنوانسیون رم ۳ اتحادیه اروپا افراد برای تعیین قانون صالح بر احوال شخصیه خود تنها قادرند از میان قانون اقامتگاه، قانون محل سکونت و قانون ملی یکی را انتخاب نمایند. این بدان معنا است که انتخاب قانون از کشور ثالث که هیچ یکی از موارد بیان‌شده را شامل نمی‌شود وجاهت قانونی ندارد. همچنین لازم به ذکر است که در اعمال حاکمیت اراده اتباع داخلی از قانون محل اقامت خود یعنی همان قانون داخلی باید تبعیت نمایند، به این معنا که قانون خارجی نمی‌تواند موضوع اراده اتباع داخلی برای احوال شخصیه قرار گیرد.^{۵۲}

۵۰. مصطفی دانش‌پژوه، «مطالعه انتقادی مقررات مربوط به تعارض قوانین در احوال شخصیه از منظر فقه و حقوق»،

پژوهشنامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، ۱۹، ۷۶ (۱۳۹۸)، ۲۰۸.

۵۱. مقصودی، پیشین، ۱۶۹.

۵۲. محمد شریعت باقری، «حاکمیت اراده بر قراردادهای بین‌المللی خصوصی»، دیدگاه‌های حقوق قضایی، ۱۷، ۵۸ (۱۳۹۱)،

۱۶۱.

اما انتخاب قانون توسط شهروندان تا چه زمانی مجاز است؟ در این خصوص به نظر می‌رسد که طرفین تنها تا زمان تقدیم دادخواست مجاز به انتخاب قانون حاکم بر دعوا هستند. لکن، آیین‌نامه بروکسل مقرر می‌دارد که اگر قانون کشور رسیدگی‌کننده زمان دیرتری را اجازه دهد، بلامانع است برای مثال بلژیک حق انتخاب قانون را تا اولین جلسه رسیدگی در نظر گرفته است. اگر محدودیت زمانی وجود نداشته باشد، خود موجب اطاله دادرسی می‌گردد و نوعی سوءاستفاده از حق را در پی دارد. دعوای مالی که میان زن و شوهر مطرح شده و در حال رسیدگی در کشور «الف» است اگر در حین رسیدگی تشخیص دهند که کشور «ب» منافع آنها را بهتر تأمین می‌کند و درخواست رسیدگی بر مبنای قانون کشور «ب» داشته باشند در حقیقت وقت دادگاه را به هدر داده و موجب اختلال رسیدگی می‌شود که خود با هدف از اعمال این اصل که تسریع در رسیدگی است مغایر می‌باشد.

۳-۲- مصادیق قوانین انتخابی

با پذیرش اصل حاکمیت اراده در حقیقت فرد را مخیر به انتخاب قانون صالح بر احوال شخصیه خود از میان دو یا چند قانون می‌نماییم. در حال حاضر نباید با جابه‌جا شدن اشخاص، حقوق دستخوش تغییر و تبدیل قرار گیرد و از این طریق تزلزلی در ارکان خانواده و ثبات و استقرار آن که هدف اساسی قوانین شخصی است روی دهد. قانون مدنی ایران در ماده ۷ این قاعده را بدین شرح مقرر می‌دارد: «اتباع خارجه مقیم در خاک ایران از حیث مسائل مربوط به احوال شخصیه و اهلیت خود و همچنین از حیث حقوق ارثیه در حدود معاهدات مطیع قوانین و مقررات دولت متبوع خود خواهند بود.»^{۵۳} کنوانسیون رم ۳ اتحادیه اروپا استفاده از اصل حاکمیت اراده در احوال شخصیه را مورد شناسایی قرار داد. ولی این کنوانسیون در بند (۱) ماده (۵) اراده افراد را تنها به انتخاب یکی از قوانین متبوع، اقامتگاه و محل سکونت محدود نموده است. برای مثال زوجین در حین طلاق قادر هستند یکی از قوانین اقامتگاه، قانون متبوع زوجین یا قانون محل سکونت را حاکم بر طلاق خویش نمایند.^{۵۴}

تابعیت به‌عنوان یکی از مهم‌ترین قوانین حل تعارض می‌تواند از سوی کشورها یا خود افراد به‌عنوان قانون حل تعارض انتخاب شود. به این ترتیب که طرفین تابعیت را ملاک و معیار انتخاب خود قرار داده و اظهار داشته که اراده آنها بر صلاحیت قانون متبوع می‌باشد.^{۵۵} آنچه مسلم است آن است که فرد باید

۵۳. نصیری، پیشین، ۱۹۸.

۵۴. مقصودی، پیشین، ۱۷۱.

۵۵. الماسی و میر حسینی، پیشین، ۲۱.

تابعیت کشور مورد انتخاب در احوال شخصیه را داشته باشد. میان تابعیت اصلی و اکتسابی تفاوتی وجود ندارد. اگر شخصی چندین تابعیت داشته باشد، نیز قادر است قانون هر یک از تابعیت خود را به‌عنوان قانون حاکم مورد پذیرش قرار دهد. اصل حاکمیت اراده میان تابعیت‌های فرد تمایزی قائل نمی‌شود. به این ترتیب فرد می‌تواند هر یک از تابعیت‌های خود را قانون حاکم بر دعوا تعیین نماید. در غیر این صورت اجرای قاعده ملی موجب تعیین تابعیت مؤثر فرد می‌شد و باید احوال شخصیه او تابع تابعیت مؤثر می‌گردید.

قانون اقامتگاه یکی از مصادیقی است که فرد در احوال شخصیه قادر است به آن متوسل گردد. در حقیقت قانون اقامتگاه سابقه قدیمی‌تری نسبت به قانون ملی دارد. قانون محل سکونت نیز یکی از قواعد ارتباط است که می‌تواند مورد انتخاب اراده در احوال شخصیه قرار گیرد. شهروند که رابطه تنگاتنگی با دولت متبوع خود دارد^{۵۶} می‌تواند احوال شخصیه خود را تابع قانون حاکم بر مرکز مهم امور خود یا محل سکونت نماید. محل سکونت عادی محلی است که مأمور مربوط در آنجا مستقر است، با قصد دائمی؛ یعنی آنجا مرکز دائمی علایق وی است. البته همه اوضاع و احوال واقعی که چنین سکونتی را تشکیل می‌دهد، باید مورد توجه قرار گیرد؛ بنابراین معیار دیوان دادگستری اروپایی برای محل سکونت عادی، عبارت است از ترکیب میان عامل ذهنی، یعنی قصد شخص مربوط و عوامل عینی مانند سکونت واقعی و مدت سکونت. ماده ۱۵ آیین‌نامه رم سه نیز با تأکید بر این حکم اذعان می‌دارد که اگر زوجین قانون چنین کشوری را به‌عنوان قانون محل سکونت عادی خود انتخاب کرده باشند، قواعد حل تعارض داخلی کشور منتخب تعیین خواهد کرد که کدام سیستم حقوقی باید اعمال شود.^{۵۷}

یکی دیگر از قوانینی که می‌تواند مصداقی از اراده افراد قرار گیرد، قانون مقر دادگاه است. افراد می‌توانند موضوعات مربوط به احوال شخصیه را تابع قانون محل وقوع دادگاه نمایند. قانون مقر دادگاه قانون متبوع قاضی است که بر مبنای آن اقدام به صدور حکم می‌کند؛ اما در خصوص اینکه آیا فرد می‌تواند به قوانین سازمان‌های بین‌المللی نیز استناد نماید، باید اذعان داشت که به نظر می‌رسد در خصوص موضوعات مربوط به احوال شخصیه صرفاً باید قوانین دولت‌ها که در مجلس آن کشور به تصویب رسید را مدنظر داشت. فرد نمی‌تواند به قواعد سازمان بین‌المللی استناد کند، امری که شاید در

۵۶. حسین ناصری مقدم، حسن غوث و محمد مهریز ثانی، «تحول پذیری قرارداد ذمه با پیدایش حقوق شهروندی مدرن»، فقه و اصول، ۴۸، ۱۰۵ (۱۳۹۵)، ۹۱.

۵۷. مقصودی، پیشین، ۱۷۶.

امور تجاری منعی در پی نداشته باشد.^{۵۸}

۳-۳- استثنای وارد بر حاکمیت اراده در احوال شخصی

اگر حاکمیت اراده فرد در احوال شخصی مورد پذیرش قرار گیرد، نمی‌توان این اختیار را مطلق دانست. بلکه دارای استثنائاتی است که آن را محدود خواهد کرد. حاکمیت اراده هرچند دارای مزیت‌های فراوانی است لکن اگر بدون محدودیت اعمال شود، ممکن است افراد در آن صرفاً حقوق مورد نظر خود را دنبال نمایند و منافع فردی موجب تضییع منافع افراد ثالث و اجتماع گردد. از همین رو اصل حاکمیت اراده با قیدهایی روبه‌رو است که در صورت وجود آنها دیگر قابل اعمال نیست؛ از جمله مهم‌ترین آنها نظم عمومی است. هرگاه قانونی مورد استفاده در احوال شخصی با نظم عمومی در تعارض باشد، اعمال نمی‌گردد. شاهد مثال آن ماده (۹۷۵)^{۵۹} قانون مدنی است که اعمال قانون ملی بیگانگان در احوال شخصی را تنها موافقت آنها با نظم عمومی قلمداد می‌کند. به دیگر سخن، دولت زمانی می‌تواند از قانون مورد نظر خویش صرف‌نظر نماید که این امر به زیان واجبات اساسی تمدن، نظم اجتماعی و امنیت داخلی او نباشد. در تبیین نظم عمومی از منظر مقنن ایران باید گفت که قانون‌گذار ایران، نظم عمومی در حقوق داخلی را از نظم عمومی در روابط بین‌المللی مجزا ندانسته است.^{۶۰} لازم است که قانون انتخابی در احوال شخصی نخست با قواعد اساسی در اسلام که مبنای نظم عمومی را تشکیل می‌دهد، در تعارض نباشد. دوم اینکه با قواعد حقوق بشری متضاد نباشد. در واقع مادامی که قانون انتخابی با اساس اسلام متعارض نباشد می‌توان آن را مورد اجرا قرار داد. به بیان دیگر می‌توان موضوعاتی که فاقد شهرت فتوایی است یا قواعدی که بر مبنای نظر غیر مشهور فقها تدوین یا تقنین یافته است را با قانون دیگری جایگزین کرد. البته این قانون نباید با مبانی اسلامی متعارض باشد.^{۶۱} افراد اراده خود را در تعیین قانون حاکم بر احوال شخصی اعلام داشته‌اند اما در نهایت این قاضی و سیستم قضایی کشور است که به راهنمایی افراد آن را مورد پذیرش قرار می‌دهد و در صورت مخالفت با نظم حاکم بر جامعه می‌تواند با اجرای آن

58. Wautelet, Op. Cit. 10.

۵۹. محکمه نمی‌تواند قوانین خارجی و یا قراردادهای خصوصی را که بر خلاف اخلاق حسنه بوده و یا به واسطه جریحه‌دار کردن احساسات جامعه یا به علت دیگر مخالف با نظم عمومی محسوب می‌شود به‌موقع اجرا بگذارد، اگرچه اجرای قوانین مزبور اصولاً مجاز باشد.

۶۰. نصیری، پیشین، ۱۸۶.

۶۱. سیداحمد حسینی حنیف، قانون احوال شخصی جریان شناسی فکری و حقوقی، چاپ اول (تهران: موسسه بوستان کتاب، ۱۳۹۸)، ۱۲۴.

تقلب نسبت به قانون نیز استثنای دیگری است که مانع اجرای قانون حاکمیت اراده در احوال شخصیه می‌گردد. هرگاه یک نفر در اثر تقلب و برای فرار از منهیات قانون بتواند وضعیت حقوقی جدیدی برای خود فراهم سازد که در نتیجه آن از قانون خارجی استفاده نماید و یا به عبارت دیگر مقصود او از تهیه مقدماتی لازم‌الاجرای کردن قانون خارجی در خصوص آن باشد، فرار از قانون متبوع خود تلقی می‌گردد و محکمه از اجرای قانون خارجی درباره او امتناع می‌نماید. این قاعده در حقوق بین‌الملل خصوصی معروف به قاعده جلوگیری از تقلب نسبت به قانون است. تقلب نسبت به قانون، هدفی سواى هدف نظم عمومی دارد. در صورتی که هدف نظم عمومی دفاع از سازمان‌های قانونی کشور در مقابل ناسازگاری‌های ناشی از اجرای قانون خارجی است ولی موضوع تقلب نسبت به قانون، جلوگیری از این امر است که افراد برای رهایی از مقررات آمره قانون خودشان، خود را تحت حاکمیت قانون خارجی قرار دهند؛ بنابراین در تقلب نسبت به قانون در عین حالی که محتوای موضوع، ناسازگار با قانون خارجی نیست لکن با وسایل متقلبانه برای آن قانون صلاحیت ایجاد گردیده است.^{۶۳} در تقلب نسبت به قانون فرد اختیاری را که مقنن به او داده است به صورت نامشروع مورد استفاده قرار می‌دهد و هدف مقنن را نامشروع می‌سازد. هدف فرد از فرار نسبت به قانون نوعی زیان را در پی دارد. این زیان شرط تحقق تقلب نسبت به قانون است. البته ذکر این نکته نیز شایان توجه است که اگر بتوان بطلان قانون را به روش دیگر اثبات نمود، نباید به تقلب قانونی استناد کرد.^{۶۴} شهروندان قادر هستند قوانینی را انتخاب نمایند که در آن یکی از حقوق مرتبط با احوال شخصیه از جمله طلاق به صورت کلی منع نشده باشد. توضیح آنکه طرفین نمی‌توانند قانون کشوری را انتخاب نمایند که در آن طلاق به طور کلی منع شده است. یا قانونی که یکی از افراد را نسبت به اعمال حقوق خود منع می‌کند نیز قابل اجرا نیست. به عنوان مثال نمی‌توان حق طلاق را از زن سلب نمود و در انحصار مرد قرار داد.

نتیجه‌گیری

اصل حاکمیت اراده یکی از مظاهر مشارکت شهروندان در نظام حقوقی کشور به شمار می‌آید. این اصل

۶۲. مختار محرابی، «اصل حاکمیت اراده در حیطه انتخاب قانون حاکم بر تعهدات ناشی از قراردادهای تجاری»، مطالعات حقوقی، ۲، ۱۷ (۱۳۹۶)، ۱۸۷.

۶۳. نصیری، پیشین، ۱۹۲-۱۹۳.

۶۴. الماسی و میرحسینی، پیشین، ۳.

در حوزه‌های مختلف مالی و غیرمالی مورد توجه کشورهای مختلف قرار گرفته است. با پیدایش اصل حاکمیت اراده در احوال شخصیه حقوق بین‌الملل خصوصی وارد دوره جدیدی از تحولات خود گردید که در اتحادیه اروپا مورد استفاده قرار گرفته است. استفاده از اراده افراد در احوال شخصیه موجب هماهنگی بیشتر نظام‌های حقوقی و کاهش تعارضات میان آنها شده است. در حقیقت فرد با انتخاب قانون از بروز تعارضات میان سیستم قضایی چندین کشور که خود را صالح دانسته یا موضوع را از صلاحیت قضایی خود خارج می‌داند، جلوگیری می‌کند. این امر خود نوعی ثبات حقوقی در حقوق بین‌الملل خصوصی را نیز در پی دارد. ثبات حقوقی در عرصه احوال شخصیه سودمندی سیاسی، اقتصادی و اجتماعی فراوانی برای شهروندان و دولت‌های درگیر خواهد داشت که ضرورت استفاده از اصل حاکمیت اراده در احوال شخصیه را نمایان می‌کند.

استفاده از اصل حاکمیت اراده مانند هر قاعده حقوقی مطلق نبوده و فرد تنها قادر است قانون کشورهایی را انتخاب کند که با موضوع ارتباط دارند. به این ترتیب فرد میان انتخاب قانون ملی، قانون اقامتگاه و قانون مقر دادگاه باید یکی را برگزیند و نمی‌تواند قانون کشوری خارج از این سه حوزه را انتخاب کند. از طرفی قانون انتخابی باید با موازین حقوق بشر نیز مطابقت داشته باشد، به این مفهوم که شهروندان قادر به انتخاب قانونی که موجب نقض یا محدود کردن یکی از حقوق بنیادین بشر است نیستند. قانون سازمان‌های بین‌المللی نیز نمی‌تواند موضوع اراده شهروندان قرار گیرد. قانون باید توسط یک کشور و به‌وسیله مجلس قانون‌گذاری آن به تصویب رسیده باشد.

حقوق ایران نسبت به عقود اصل حاکمیت اراده را پذیرفته ولی در زمینه احوال شخصیه سکوت نموده است. به نحوی که در برخی از مسائل می‌توان آمره بودن آن را نیز استنباط کرد. با توجه به مزیت استفاده از اصل حاکمیت اراده در احوال شخصیه بهتر آن است که در برخی از زمینه‌ها مانند ازدواج و طلاق مقنن آزادی بیشتری به شهروندان اعطا نموده و اصل حاکمیت اراده را نسبت به آنها بپذیرد. در حال حاضر این اصل در خصوص اتباع داخلی پذیرفته نشده است. احوال شخصیه ایرانیان در هر حال تابع قوانین ملی آنها است. لکن به نظر می‌رسد به‌منظور کاهش تعارضات در عرصه حقوق بین‌الملل خصوصی و همگامی نظام حقوقی کشور با آخرین تغییرات بتوان موضوعاتی که با نظم عمومی یا اخلاق حسنه در تغایر نیست را تابع اصل حاکمیت اراده شهروندان دانست.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی
کتاب

- الماسی، نجاد علی. حقوق بین الملل خصوصی، چاپ پانزدهم. تهران: میزان، ۱۳۹۲.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر. مبسوط در ترمینولوژی حقوق، جلد ۱. تهران: گنج دانش، ۱۳۸۲.
- حسینی حنیف، سیداحمد. قانون احوال شخصیه جریان شناسی فکری و حقوقی، چاپ اول. تهران: موسسه بوستان کتاب، ۱۳۹۸.
- سلجوقی، محمود. بایسته‌های حقوق بین الملل خصوصی. تهران: میزان، ۱۳۸۶.
- شهیدی، مهدی. حقوق مدنی (تشکیل قراردادها و تعهدات)، چاپ اول. تهران: حقوقدان، ۱۳۷۷.
- طاهری، حبیب‌الله. حقوق مدنی، جلد ۱. قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۷۵.
- نصیری، محمد. حقوق بین الملل خصوصی، چاپ سی و یکم. تهران: آگاه، ۱۳۹۵.
- مقاله
- الماسی، نجادعلی و مجید میرحسینی. «حاکمیت اراده در تعیین قانون حاکم بر مسئولیت مدنی در مقررات متحدالشکل روم دو و حقوق ایران». حقوق خصوصی، ۷، ۱۷ (۱۳۸۹)، ۵-۲۸.
<https://doi.org/10.22096/law.2018.30708>
- باریکلو، علیرضا. «قلمرو احوال شخصیه»، اندیشه‌های حقوقی، ۳، ۸ (۱۳۸۴)، ۳۷-۶۰.
https://jolt.ut.ac.ir/article_10396.html
- الماسی، نجاد علی و مهدی حسین‌زاده. «اصل حاکمیت اراده و تعیین حقوق فراملی بازرگانی به‌عنوان سیستم حقوقی حاکم بر تعهدات اسناد تجاری الکترونیکی». حقوق تطبیقی، ۴، ۸ (۱۳۹۶)، ۳-۲۴.
<https://doi.org/10.22066/CILAMAG.2017.25164>
- الماسی، نجاد علی و هادی شعبانی کندسری. «بررسی تطبیقی محدودیت‌های طرفین قرارداد در انتخاب قانون حاکم». حقوقی بین‌المللی، ۳۴، ۵۶ (۱۳۹۶)، ۹-۳۶.
<https://doi.org/10.30497/law.2015.1770>
- بیگدلی، عطاءالله. «حاکمیت اراده در فقه امامیه، نظام رومی-ژرمنی و حقوق ایران؛ درآمدی مبنایی-فلسفی». پژوهش‌نامه حقوق اسلامی، ۱۶، ۴۱ (۱۳۹۴)، ۱۲۵-۱۵۰.
<https://doi.org/10.22106/jlj.2013.10827>
- پروین، فرهاد و اکبری عظیم رودپشتی. «رویکردی تطبیقی در حقوق حاکم بر قراردادها». حقوقی دادگستری، ۷۷، ۸۲ (۱۳۹۲)، ۳۹-۶۳.
- توسلی نایینی، منوچهر. «تابعیت مضاعف فرزندان و قانون صالح در احوال شخصیه ایشان». دادرسی، ۱۵، ۸۵ (۱۳۹۰)، ۱۳-۱۵.
- دانش‌پژوه، مصطفی. «مطالعه انتقادی مقررات مربوط به تعارض قوانین در احوال شخصیه از منظر فقه و حقوق». پژوهشنامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، ۱۹، ۷۶ (۱۳۹۸)، ۱۹۳-۲۱۵.
<https://doi.org/10.30465/crtls.2020.5023>
- شریعت باقری، محمد. «حاکمیت اراده بر قراردادهای بین‌المللی خصوصی». دیدگاه‌های حقوق قضایی، ۱۷، ۵۸ (۱۳۹۱)، ۹۷-۱۴۰.
https://jlviews.ujsas.ac.ir/article_703374.html
- مقصودی، رضا. «جایگاه حاکمیت اراده در قانون حاکم بر طلاق در قوانین موضوعه و اسناد بین‌المللی». فقه و حقوق خانواده، ۲۰، ۶۳ (۱۳۹۴)، ۱۶۷-۱۸۶.
<https://doi.org/10.30497/FLJ.2016.56659>

- محرابی، مختار. «اصل حاکمیت اراده در حیطة انتخاب قانون حاکم بر تعهدات ناشی از قراردادهای تجاری»، مطالعات حقوق، ۲، ۱۷ (۱۳۹۶).
<https://civilica.com/doc/722699>
- مناقبى، محمدتقى. «احوال شخصيه و قلمرو آن در فقه، حقوق و نظام‌های حقوقی کشورهای اسلامی». سفیر، ۱، ۲ (۱۳۸۶)، ۱۵۷-۱۸۹.
- ناصری مقدم، حسین، حسن غوث و محمد مهریز ثانی. «تحول پذیری قرارداد ذمه با پیدایش حقوق شهروندی مدرن». فقه و اصول، ۴۸، ۱۰۵ (۱۳۹۵)، ۸۹-۱۱۵.
<https://doi.org/10.22067/fiqh.v48i25.14082>
- نیکبخت، حمیدرضا. «تعارض قوانین در قراردادها (قانون حاکم بر تعهدات قراردادی و اصل حاکمیت اراده)»، حقوقی بین‌المللی، ۲۲، ۳۲ (۱۳۸۴)، ۷-۵۱.
<https://doi.org/10.22066/CILAMAG.2005.17984/>
- نیکبخت، حمیدرضا و علی‌اصغر عیوض پور. «اصل حاکمیت (آزادی) اراده به‌عنوان قاعده حل تعارض در تعهدات غیر قراردادی (نگاهی به نظام حقوقی اتحادیه اروپا)». حقوقی بین‌المللی، ۲۸، ۴۴ (۱۳۹۰)، ۱۳-۵۴.
<https://doi.org/10.22066/CILAMAG.2011.17162>
- (ب) منابع خارجی

Book

- Iacub, Marcela. *L'Empire du ventre: Pour une autre histoire de la maternité*. Paris: Fayard, 2004.
- Mills, Alex. *Party Autonomy in Private International Law* University College London, 2018

Article

- Carruthers, Janeen. "Party Autonomy in the Legal Regulation of Adult Relationships: What Place for Party Choice in Private International Law?". *International & Comparative Law Quarterly*, 61, 4(2012), 881-913. <https://doi.org/10.1017/S0020589312000462>
- Haladova, Hana. COFOLA: the Conference Proceedings, Brno: Masaryk University, 2011, 1-4. Available at https://www.law.muni.cz/sborniky/cofola2011/files/normotvorba/Haladova_Hana_6294.pdf
- Jurcys, Paul & Mark Fenwick. "Party Autonomy in International Family Law: A Note from an Economic Perspective". (2013), 1-22. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2127081>
- Kieninger, Eva Maria. "Freedom of Choice of Law in the Law of Property?", *European Property Law Journal*, 7, 3(2018), 221-245. <https://doi.org/10.1515/eplj-2018-0011>
- Kleingeld, Pauline. "The Principle of Autonomy in Kant's Moral Theory: Its Rise and Fall". In Eric Watkins, *Kant on Persons and Agency*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
- Kruger, Thalia. "Rome III and Parties' Choice". 2014, 1-16. Doi:10.5553/FenR/000013
- Ogunranti, Akinwum olawuyi. *The Scope of Party Autonomy in International Commercial Contracts: A New Dawn?*. Master thesis, Halifax, Nova Scotia: Dalhousie University, 2017. Available at: <http://cutt.us/vjgce>

- Pistis, Marco. The Rome Convention: Different Approaches, 2018. <https://www.mondaq.com/italy/international-law/40212/the-rome-convention-different-approaches>
- Richardson, Megan and Richard Garnett. Party Autonomy in Choice of Law and Jurisdiction - Trends in Common Law Jurisdictions. Melbourne Law School, 2010.
- Torga, Maarja. "Party autonomy of the spouses under the Rome III Regulation in Estonia - can private international law change substantive law?". *NiPR*, 4(2012), 547-554. <https://www.nipr-online.eu/pdf/2012-511.pdf>
- UpCounsel. Freedom of Contract, 2019. <https://www.upcounsel.com/freedom-of-contrat>
- Walker, Lara. "Party autonomy, inconsistency and the specific characteristics of family law in the EU". *Journal of Private International Law*, 14, 2(2018), 225-261. <https://doi.org/10.1080/17441048.2018.1509973>
- Wautelet, Patrick R. "Party Autonomy in International Family Relationships: A Research Agenda", (2015), 1-16. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2589980>
- Zhang, Mo. "Party Autonomy in Non Contractual Obligations: Rome II and Its Impacts on Choice Law". *Seton Hall Law Review*, 39, (2009), 1-62. <http://ssrn.com/abstract=1343002>

This Page Intentionally Left Blank